
УДК 81'38

Лариса Кравець

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

«НУ ЩО Б, ЗДАВАЛОСЯ, СЛОВА...»

Територія мови Тараса Шевченка : Монографія /
[С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, А.Ю. Ганжа,
Л.П. Гнатюк, Г.М. Сюта]; за ред. С.Я. Єрмоленко. —
К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. — 348 с.

Наприкінці 2016 р. побачила світ монографія «Територія мови Тараса Шевченка», підготовлена колективом відомих українських учених, очолюваним членом-кореспондентом НАН України, завідувачем відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, доктором філологічних наук, професором Світланою Яківною Єрмоленко. Поза тим, що пізнати глибини Шевченкового тексту прагнуло не одне покоління вчених, наукові здобутки яких відображені і в фундаментальних працях, і в численних статтях, феномен Кобзаря зберігає притягальну силу, виявляючи нові грані смислу в нових умовах життя Шевченкового тексту. Рецензована книга презентує трактування мовотворчості Т. Шевченка в контексті сучасних наукових парадигм, актуалізуючи широке коло питань, що стосуються лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного, мовно-історичного, лінгвостилістичного, естетико-соціального аспектів. Монографія підсумовує результати попередніх досліджень та окреслює нові орієнтири для майбутніх шевченкознавчих студій, пропонуючи переосмислення засадничих тверджень «мова Шевченка — це мова українського народу», «Шевченко — творець нової української літературної мови».

© Л.В. КРАВЕЦЬ, 2017

Концептуально це праця лінгвофілософського характеру, оскільки мовотворчість Т. Шевченка потрактовано як «філософію українського Слова». Автори не тільки ґрунтовно й різноаспектно розкривають визначальну роль дискурсивної практики Т. Шевченка в становленні й розвитку сучасної літературної мови, а й інтерпретують її як символ єднання, засіб самоідентифікації українців, наголошують, що «на сприйманні, переживанні поезії Тараса Шевченка тривав і триває процес самобудування української нації» (с. 18).

Вивчення мовотворчості Т. Шевченка здійснено на матеріалі його поетичних творів, які акумулюють у собі національно-специфічне мовомислення українців, виражають цінносно-світоглядні орієнтири народу, надихають і спрямовують на переконливе національне самоствердження. З цього погляду визначення основного змісту поняття «мова Шевченка» як «мова поезії Шевченка» є теоретично виваженим і цілком обґрунтованим. «Саме в поезії, — підкреслює С.Я. Єрмоленко, — прочитували сучасники поета його пророчі ідеї, магія поетичного Шевченкового слова заворожувала читачів і своїм змістом, і формою» (с. 12). Мову Т. Шевченка автори розглядають з урахуванням глибинної семантики, логіки мислення і логіки мовної поведінки, які видобувають зі створених автором текстів (с. 76).

Дослідники, узагальнивши досвід своїх попередників, критично переосмислюють означення *народна, реалістична* стосовно мови Т. Шевченка, зазначаючи, що «виміри цих загальних означень недосконалі, залежать від суб'єктивного досвіду інтерпретаторів і, врешті, спрощують динамічний процес розвитку української культури, літератури, мови» (с. 25). Автори наголошують, що «естетичну вартість Шевченкової поезії не можна обмежити кордонами романтизму, реалізму, народницької чи ненародницької поезії» (с. 94).

«Ревізії й рефлексії» (С.Я. Єрмоленко) піддано також концепцію про творців національних літературних мов. Зокрема, ретельно простежено спільність і відмінність, динаміку взаємодоповнення і взаємопоборення дискурсивних практик Т. Шевченка і О. Пушкіна. Аргументовано доведено, що «Шевченко і Пушкін стали творцями літературних мов як цілісних практик вибору власної національної ідентичності. Для Пушкіна це було заглиблення художньої мовотворчості в народнорозмовну стихію, для Шевченка — відстоювання української мови в художній творчості як засобу національного самоствердження. Україномовність для Шевченка — це екзистенційний вибір» (с. 48). Акцентовано, що причинами сприйняття українською мовною свідомістю Шевченкового слова як літературно-нормативного канону слід вважати «суголосність висловлених Кобзарем ідей думам усіх українців, а також досконалу естетичну мовну форму, що не втратила свого впливу на читачів упродовж століть» (с. 36).

Важливо, що в монографії актуалізовано проблему трансформації контекстів та семантичних проєкцій «національного» і «європейського»

у мовотворчості та світогляді Т. Шевченка (с. 37), яка, як підкреслює А.Ю. Ганжа, набуває особливої ваги в сучасних суспільно-політичних умовах. Змоделювавши становлення національних літературних мов різних слов'янських народів (у перспективі це варто розгорнути в окреме дослідження) та з'ясувавши детермінованість цих процесів творчою діяльністю видатної особистості (Адам Міцкевич — польська мова, Людовіг Штур — словацька, Йозеф Юнгман — чеська, Вук Караджич — сербська, Людевіг Гай — хорватська, Франце Прешерен — словенська та ін.), А.Ю. Ганжа виводить формулу становлення національної літературної мови, що цілком застосовувана і до української літературної мови та може бути використана в подальших шевченкознавчих студіях.

Скрупульозно й усебічно проаналізовано в монографії зв'язок мови Т. Шевченка з староукраїнською книжною традицією. Л.П. Гнатюк переконливо доводить, що цей зв'язок виявляється на фонетичному, лексичному, словотвірному та граматичному рівнях. Дослідниця зауважує неоднакову частотність церковнослов'янзмів у текстах різних періодів творчості митця, зазначаючи, що «у творчості пізнього періоду Шевченко вдався до церковнослов'янзмів частіше» (с. 61). Митець використовував їх, за спостереженнями авторки, здебільшого для створення високого стилю викладу, а також іронічного, часом сатиричного звучання. Рідше поет вживав ці мовні одиниці з метою підсилення висловленого змісту. Як продовження староукраїнської літературно-писемної традиції кінця XVI—XVIII ст. кваліфіковано акцентний малюнок Шевченкового тексту.

Заслуговує уваги і цілковитої підтримки аргументоване розв'язання проблеми розмежування архаїзмів староукраїнського походження й російнізмів. Звернувшись до праць І. Огієнка, «Словаря древнерусского языка», «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.», «Старославянського словаря: (по рукописям X — XI веков)» та інших джерел, Л.П. Гнатюк доводить, що архаїчна лексика, зафіксована в поезіях Кобзаря, засвідчує органічний зв'язок зі староукраїнською книжною традицією. Дослідниця вмотивовано спростовує твердження австрійського дослідника М. Мозера щодо дієприслівників на кшталт *ходя*, *сидя*, *славя*, *стоя* в мові Т. Шевченка як російнізмів, вважаючи їх органічним складником староукраїнської літературної мови.

У монографії на багатому мовному матеріалі простежено зв'язок мови Шевченка з фольклором. «Емоційний інтелект поета, — зазначає С.Я. Єрмоленко, — трансформує традиційну народнописемну лексику, народжуючи оригінальні авторські образи як мовно-естетичні знаки української культури» (с. 110). У праці виявлено й проаналізовано способи розширення семантичного обсягу фольклорних слів-символів, з'ясовано, що трансформація народнопоетичних словесних образів охоплює всі рівні мовної структури, насамперед лексичну й синтаксичну сполучуваність.

Вагомим у монографії є аналіз лінгвошевенкознавчих розвідок попередніх десятиліть, присвячених вивченню словесних, словесно-образ-

них і тематично-контекстуальних перегуків у фольклорі і в поезії Т. Шевченка. З'ясовано специфіку інтерпретації мовнопоетичної спадщини Кобзаря в працях Г.А. Левченка, Л.А. Булаховського, В.М. Русанівського, З.Т. Франко, Н.П. Чамати, А.К. Мойсієнка та ін.

На особливу увагу заслуговує другий розділ монографії, у якому мову Шевченка проаналізовано в контексті сучасної йому епохи, зокрема етнографічних студій того періоду та мовної практики поетів-романтиків, а також схарактеризовано стрижневі концепти мовотворчості митця (Україна, Час, Світ, Розмова, Хата, Море).

Вказуючи на спільні народнописенні джерела творчості поетів-романтиків і Т. Шевченка, С.Я. Єрмоленко підкреслює головну відмінність їх мови — різний рівень художньо-естетичної культури сприймання народного слова. «Шевченко, користуючись тими самими мовними джерелами, писав для майбутнього: його естетична трансформація фольклору випереджала час і тодішню мовно-літературну практику» (с. 101). Дослідження індивідуалізації народнописених образів у мові Т. Шевченка виконано на широкому фактичному матеріалі, їх інтерпретацію підкріплюють покликання на важливі наукові праці І.Я. Франка, В.С. Вашенка, Ф.М. Колесси та ін.

Аналіз концептів *Україна, Час, Світ, Розмова, Хата, Море* (до речі, цей ряд концептів можна було б продовжити, зважаючи на вертикальний контекст конкретних слововживань поета) розкриває особливості мовосвіту Т. Шевченка, його індивідуально-авторську манеру письма та глибоку спорідненість з мовомисленням українського народу. Формулювання «письменник пише / писав для народу (про народ)...» стосовно мовотворчості Тараса Шевченка уточнено словами *розмовляв із народом*. «У Шевченковій поезії, — стверджує С.Я. Єрмоленко, — реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, з друзями. Він оприявнює свої думки про світ, життя людей у цьому світі, причому робить це в такій формі, такою мовою, яка з часом не відбуває, не минає, не стає фактом історії, а завжди сучасна, злободенна» (с. 125). У монографії акцентовано україноцентричність мислення поета, підкреслено, що воно характеризує всі поетичні твори митця — і ті, де вжита назва *Україна*, і ті, де її актуалізують співвідносні мовні одиниці. У вертикальному контексті поетичних текстів Т. Шевченка виділено та проаналізовано асоціативний ряд *хата — мати — Україна*. Зауважено специфіку зв'язку концептів *світ* і *хата*, які, з одного боку, протиставляються як макропростір і мікропростір, а з другого — взаємодоповнюють одне одного: «особливість Шевченкового мовомислення полягає в контекстуально-семантичному, асоціативному зближенні цих слів-понять. Для Шевченка хата — безмежний світ українських просторових асоціацій, родинних зв'язків, людських стосунків, соціальних характеристик, власне, світ України» (с. 159).

Варто відзначити, що вивчення стрижневих концептів поетичних текстів митця відбувалося з урахуванням не тільки лінгвокультурологіч-

них, лінгвокогнітивних, лінгвостилістичних, естетико-соціальних аспектів, а й психолінгвістичних. Вони взяті до уваги також в аналізі самого процесу мовотворчості. Підкреслено, що «саме емоційний інтелект відкривав поетові закорінені в народній пам'яті вислови, архетипні значення слів, що й створювали неповторний стиль його розмови з читачами, з персонажами його творів» (с. 19). Психолінгвістичний аспект актуалізований і в трактуванні деяких віршів, зокрема «Садок вишневий коло хати...».

Особливо цінним є третій розділ монографії, присвячений проблемі цитатності Шевченкової мови, неології Т. Шевченка та семантиці Шевченкового слова у словнику і в текстах. Проблема цитатності висвітлена ґрунтовно й різнобічно — це і цитата в мові Т. Шевченка, і Шевченкові цитати в сучасній українській поетичній мові. Г.М. Сютя переконливо доводить, що «Шевченкова поетика у сучасному українському мовомисленні — це об'ємний корпус цитувань, кількість, системність та механізми яких і передбачувані, й непередбачувані водночас» (с. 172). Дослідниця визначає структурно-композиційні та ідейно-тематичні параметри Шевченкових цитат, з'ясовує їх семантико-оцінну «пластичність». Не оминає вона також проблеми Шевченкових авторських самоповторів, пояснюючи їх лінгвопсихологічні та лінгвокогнітивні механізми.

Питання неології Т. Шевченка на сторінках монографії розкриває Г.М. Вокальчук. Авторка детально аналізує особливості фіксації неологічної лексики митця в різноманітних лексикографічних працях та, підсумовуючи здобутки шевченківського словництва, зауважує, що «на сьогодні назріла потреба спеціального лексикографічного опрацювання неології Т.Г. Шевченка» (с. 225). З цією метою сформульовано принципи та здійснено спробу укладання «Словника лексичних новотворів Т.Г. Шевченка», що також знайшло висвітлення в монографії. Цей матеріал визначає особливу наукову цінність рецензованого видання та є незаперечним здобутком автора. Тему шевченківського словництва розгорнуто і в підрозділі «Семантика Шевченкового слова у словнику і в текстах».

Оригінальність «мовного портрета» рецензованої книги не лише в її метафоричній назві — «Територія мови Тараса Шевченка», а й у різних мовно-стильових засобах, якими послуговуються автори розділів, що зумовлено, по-перше, специфікою самих об'єктів дослідження, по-друге, особливостями індивідуальних стилів дослідників. Це сприяє реалізації прагматичної настанови наближення до якнайширшої читачької аудиторії.

Монографія «Територія мови Тараса Шевченка» — знакове явище у шевченкознавстві, яке ще належить гідно оцінити досвідченим ученим і молодим науковцям. Це багатоаспектне глибоке дослідження відкриває нові горизонти шевченкознавчих студій, бо, як справедливо наголошує С.Я. Єрмоленко, «пізнання впливу мови Шевченка на розвиток української культури не може бути завершене, оскільки його поетичні тексти зберігають пам'ять людських відчуттів, пам'ять емоцій, і ця чуттєва пам'ять здатна відгукуватися в нових і нових поколіннях читачів глибин-

ними змістами, смисловими концептами» (с. 18). Розділи книги, окреслюючи проблему *лінгвософія мови Шевченка*, можуть бути розгорнені в самостійні наукові проекти.

Книга буде корисною студентам і вчителям, науковцям, викладачам, аспірантам та загалом усім, хто прагне глибокого осмислення історії мови і культури українського народу.

Рецензію отримано 22.02.2017

Larysa Kravets

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

“WELL SOMETHING SEEMED WORDS ...”

Territory of Taras Shevchenko's language: Monography / [S.Y. Yermolenko, G.M. Vokalchuk, A.Y. Ganzha, L.P. Gnatyuk, G.M. Syuta]; Ed. S.Y. Yermolenko. — К. : Publishing House of Dmytro Burago, 2016. — 348 p.

Monography “Territory of Taras Shevchenko's language” is the multidimensional profound research which breaks new horizons in Shevchenko studies. Peer-reviewed book presents the interpretation of lingual creativity of Taras Shevchenko in the context of current scientific paradigms what actualizes the importance of broad range of issues relating to linguistic and cognitive, linguistic and cultural, linguistic and historical, stylistic, aesthetic and social aspects. Sections of the book, outlining the problem linguistic philosophy of Shevchenko's language, can be deployed in separate research projects.

Keywords: *linguistic Shevchenko studies, lingual creativity, concept, neology, quote, linguistic philosophy.*

Мовна мозаїка

У 90-Х РОКАХ ХХ ст., А НЕ В 1990-Х РОКАХ

Назва календарного року має форму складеного порядкового числівника, який записують переважно арабськими цифрами (*1991 рік, 2010 рік, 2017 рік*), рідше — словами-числівниками (*тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік; дві тисячі десятий рік; дві тисячі сімнадцятий рік*). Коли озвучують цифровий запис календарного року, то останню цифру, що називає одиницю, чи дві останні цифри, що є назвою десятка, вимовляють як порядковий числівник, але літерного нарощення на ці цифри, зважаючи на усталену традицію, не роблять, пор.: пишуть: *1991 рік*, вимовляють: *тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік*; пишуть: *2017 рік*, вимовляють: *дві тисячі сімнадцятий рік*. Коли ж ідеться про певне десятиріччя якогось сторіччя, то його передають арабськими цифрами з відповідним літерним нарощенням, після яких римськими цифрами подають це сторіччя, пор.: *60-ті роки ХХ ст.; у 70 — 80-х роках ХХ ст.* Попри таке узвичаєне передавання календарного року та певного десятиріччя якогось сторіччя в українській мовній практиці часто спостерігаємо поєднання цифрового складеного порядкового числівника, останні дві цифри якого є назвою десятка, що має літерне нарощення (може й не мати), з іменником *роки*, напр.: *Під час ремонтно-реставраційних робіт у 1970-х роках фахівці Українського спеціального науково-виробничого реставраційного управління вперше здійснили комплекс натурних інженерних і археологічно-архітектурних досліджень* (Україна молода, 12.01.2017); *Появу нашої пам'ятки на київській мапі багато авторитетних істориків архітектури пов'язували з 1740 роками* (Україна молода, 12.01.2017); *Із 1930-го до кінця 1960-х років це було комунальне житло* (Україна молода, 12.01.2017). Хоч такі поєднання стали модними, проте вони ненормативні. Правильно вживати *1991 рік, 1992 рік, 1993 рік* і *90-ті роки ХХ сторіччя*.

Катерина Городенська